

DAVID MUÑOZ RODRÍGUEZ
MARIANO URRACO SOLANILLA

Ensenyament, meritocràcia i mobilitat social *Crisi i supervivència d'un discurs d'enclassement*

LA CRISI COM A CRISI D'UN RELAT D'ASCENS SOCIAL

Segurament, una de les primeres dimensions en les quals s'aprecia la pretesa crisi de les classes mitjanes en la societat contemporània és la creixent dificultat que aquestes classes han anat trobant en els darrers temps per a *enclassar* els seus descendents, per a situar les seues filles i fills en una posició almenys equivalent (si no ja més elevada) dins de l'estructura social (vegeu Martín Criado, 1998 i Waisgrais i Calero, 2008). Si durant els «trenta gloriosos» existia la fe, generalment compartida, en les possibilitats de mobilitat social (ascendent, s'entén), el panorama avui resulta molt menys optimista, donant-se ara per suposada l'avaria dels fins ara vàlids ascensors socials. Cal assenyalar que aquesta assumptió de la inevitable fi de la mobilitat social ascendent, com quelcom naturalitzat que obeiria a l'esperit dels temps, resulta molt útil al règim instituït, sempre interessat en la desactivació de qualsevol moviment de protesta, que és tallat des de la base dels seus estadis primigenis com a sentiments de malestar: si «les coses són així» no paga la pena (*sic*) plorar per un

David Muñoz Rodríguez (Linares, 1976) és doctor en Sociologia per la Universitat de València i professor en el Departament de Sociologia i Antropologia Social de la mateixa universitat. Ha realitzat investigacions sobre els processos contemporanis de precarització. Recentment ha publicat amb Antonio Santos el llibre *En las cárceles del capital humano*

Mariano Urraco Solanilla (Guadalajara, 1982) és doctor en Sociologia per la Universitat Complutense de Madrid i professor de Sociologia en la Universitat a Distància de Madrid (UDIMA). Les seues línies de recerca són, sobretot, la sociologia de la joventut i la sociologia del treball, en les quals s'emmarquen la seua tesi doctoral i la major part de les seues publicacions

passat que ja no tornarà (Cano, 2007; Pérez-Agote i Santamaría, 2008; Muñoz i Santos, 2014). La consigna és el pensament positiu (Ehrenreich, 2011), que sempre impel·leix a mirar cap endavant. *No hi ha alternativa* —com en el mantra thacherià (vegeu Fisher, 2017)—, de manera que convé assumir-ho i deixar a la vora del camí qualsevol *llast* que amenace amb alentir l'avanç de l'individu en aquests temps de canvi accelerat i flexibilitat imposada. En els nostres dies, parlar de mobilitat social ja no implica una mirada esperançada pel que fa al futur, sinó més aviat una esgarrifança per no saber si es podrà mantenir la posició actual en la «carrera de murrís» (Santos, 2006) del capitalisme globalitzat: s'ha deixat de pensar en la millora i ens hem acostumat a témer l'empitjorament.

Esvaïda, o almenys profundament soscavada, la idea que la mobilitat social ascendent és possible per a una majoria de persones (val a dir: declinada la idea general del progrés a nivell macrosocial), els esforços individuals s'orienten a aconseguir situar-se en aquell selecte grup de privilegiats per als quals les velles promeses segueixen vigents (Urraco, 2017a). Si els grans vagons dels trens de la metàfora beckiana (Beck, [1986] 1998; Furlong i Cartmel, 1997), capaços d'hostatjar i transportar còmodament un gran nombre de persones, ja no circulen, ara l'estratègia ha de ser trobar una via ràpida enmig de l'embussada autopista del mercat de treball contemporani, encara que siga circulant pels vorals o altres dreceres socialment reprovades. La crisi de les possibilitats d'enclassement, símptoma del mateix declivi de la posició de les classes mitjanes, no condueix a la cerca de solucions col·lectives, sinó a un estat de competició i lluita, a un «campi qui pugui» políticament instituït i assumit com a inevitable, com a conseqüència de l'*excepcionalitat* dels temps de crisis (Sanmartín i Ballesteros, 2015). La idea és senzilla: la mobilitat, l'enclassement, encara és possible, però ja només per a una minoria selecta, que haurà de fer-se mereixedora de l'entrada a l'Edèn de la inclusió social. En un gir que enllaça perfectament amb els dogmes psicologitzants del paradigma imperant (Serrano, 2009), es traspassa a l'individu (com a membre d'una unitat familiar, normalment) la responsabilitat d'autoassegurar-se, de cercar (o fins i tot crear) un nínxol en la jerarquia social, un espai per ocupar i que estarà tan amunt com els seus mèrits (del tipus que siguen) li permeten (Santamaría, 2010; Muñoz i Santos, 2014). I en aquest punt la meritocràcia, que fou bandera i font de legitimitació de les societats de postguerra, és eficaçment mobilitzada per a justificar un estat de coses que, sent en la pràctica certament desigual, permet als individus mantenir la ficció de control sobre les seues pròpies biografies, la qual cosa, en una societat que pontifica sobre la llibertat (si més no la llibertat per a triar com ser explotat), és una aposta segura (Sennett, [1998] 2010).

En les següents pàgines donem compte d'alguns dels elements que configuren el bloqueig dels processos de mobilitat social i, sobretot, de l'erosió de la idea de la meritocràcia i del que se'n derivava. Per a construir aquest relat hem treballat a quatre mans sobre el text, donant forma a un fil narratiu que parteix d'objectes de recerca i enfocaments teòrics que ens són comuns. A partir del treball realitzat per cadascun de nosaltres sobre les formes de precarització que afecten les persones joves, hem identificat nexes que apunten, entre altres aspectes, a aquesta situació ambivalent dels discursos sobre l'educació i la mobilitat social. Per a il·lustrar els arguments que anem desgranant, aportem alguns fragments pertanyents a entrevistes que hem fet cadascun de nosaltres en els últims anys en el marc de les nostres tesis doctorals. Es tracta d'entrevistes realitzades a persones joves, homes i dones, que comparteixen la vivència de la crisi en aqueixa posició de frontera que configura la joventut.

LA CRISI I LA SUPERVIVÈNCIA DE LA (IL·LUSIÓ DE) MERITOCRÀCIA

El pacte social fordista-keynesià, a més de molts altres elements, sancionava un anhel històric: que la posició dels individus, el seu destí en termes amplis, depengués de les seues accions, dels seus assoliments, i no de l'herència o el naixement. En termes sociològics, l'estatus adquirit s'imposava, per fi, a l'estatus adscrit, a l'hora de determinar el lloc que ocuparia el subjecte en l'estructura social de la nova i puixant societat dels estats del benestar. La mobilitat social se supeditava a la dedicació que mostrassen les persones, els mèrits de les quals serien els que haurien de marcar-los el lloc a ocupar en la jerarquia laboral i, a partir d'ací, en el sistema social en el seu conjunt. Cercant un criteri pretesament just de classificació social, els mèrits acadèmics es presentaven com a indicatiu de les qualitats (avui, competències) intrínseques de l'individu, i s'acceptaven de manera generalitzada com a mecanisme d'ordenació social. Els esplèndids estats del benestar keynesians haurien de vetlar per la igualtat d'oportunitats, en matèria d'accés a l'educació, i garantir que el sistema escolar acomplís eficaçment la seua funció de distribuïdor de la població cap a unes o altres ocupacions, cap a uns o altres estrats econòmics, en funció del rendiment dels subjectes en un sistema acadèmic suposadament neutre i lliure d'ingerències que allunyaren del més estricte credencialisme —forma sublimada de la meritocràcia.

Així, durant dècades, el sistema educatiu, malgrat les seues evidents imperfeccions quant a la suposada igualtat d'oportunitats, va anar creant-se una aura de legitimitat social que avui potser fins i tot s'ha vist reforçada, tot i les proves externes de declivi de la meritocràcia. En contrast amb això, sembla que es difon una imatge

idíl·lica de l'Acadèmia com a últim refugi on es jutja l'individu per allò que fa, no per qui és o pel que diu fer. La darrera i multidimensional crisi, amb el soscavament de la legitimitat de les institucions que ha comportat, sotmeses ara a un dubte car·tesià i a una crítica contínua, reforça els anhels de vigència de l'ideal meritocràtic, més com un desig que com una realitat, tenint en compte la percepció generalitzada de corrupció d'aquells vells ideals en la pràctica habitual de tants individus (i de tants individus de/amb poder, caldria afegir-hi).

Siga com vulga, i malgrat la incoherència observada entre ideals i realitat, l'*impuls* meritocràtic no solament no ha mort, sinó que fins i tot sembla haver-se vist reforçat, potser mutat en una forma més adient a l'esperit de la present fase del capitalisme global. Així, la meritocràcia esdevé afany competitiu, que troba en l'àmbit educatiu una *arena* propícia per a manifestar la seua vigència (Santos, 2003; Alonso, 2013) i, també, un entorn privilegiat de socialització dels membres més joves de la societat (a més d'un sucós mercat de títols i credencials, que mercantilitza amb gran eficiència el venerat nom del *saber*). Això ens aboca a una situació paradoxal, en la qual els subjectes postmoderns afirmen la seua manca de creença pel que fa als grans ideals i a la mateixa institució educativa, alhora que inverteixen cada vegada més temps i diners en formació (no és casual que es faça servir *formació* i no *educació*), amb la premissa defensiva que potser no servirà de res, però «per si de cas» (Santos, 2003; Rodríguez i Ballesteros, 2013). Existeix, així mateix, una vaga *fe* en què, algun dia, es tornaran a obrir les portes dels ascensors de la mobilitat social, i només els qui hagen estat meritoris durant aquest període de travessia pel desert seran els cridats a prendre els camins ascendants, vers el lloc que se suposa que els pertocaria (Alonso d'Ermini *et al.*, 2002; Sanmartín i Ballesteros, 2015). S'observa, d'altra banda, l'expansió d'un discurs *anticrític* (o crític amb la crítica), en virtut del qual només qui haja fet suficients mèrits —i en un mercat potencialment infinit mai res no és suficient (Martín Criado, 1998)— tindran dret (legitimitat) a picar a les portes del cel i esperar ser atesos. L'individu, fet i fet, ha de fer-se digne de les seues demandes i, tenint en compte l'escassetat de llocs disponibles en l'estructura social, ha de ser més-digne-que la resta d'individus, conceptualitzats ara com una massa informe de competidors als quals cal superar. La meritocràcia, comptat i debatut, a través del sempre respectat sistema educatiu —a través, se suposa, del rendiment escolar personal, i només personal—, contribueix a legitimar un sistema de competició/selecció que hauria de ser el que determinés el lloc que cada individu hauria d'ocupar en la societat.

**LA MERITOCRÀCIA MUTADA: L'EDUCACIÓ COM A ESTRATÈGIA (FAMILIAR)
COMPETITIVA I COM A FACTOR DE DESIGUALTAT SOCIAL**

En una societat creixentment polaritzada, en la qual la precarietat laboral amenaça amb expulsar de les zones de seguretat i estabilitat vital masses creixents de treballadors i treballadores, potser abans integrats en la denominada «classe mitjana» (Castel, 1997; Gaggi i Narduzzi, 2006), els esforços de les famílies envers els seus membres més joves han tendit a centrar-se en la provisió de capital educatiu, considerat com una mena de salvavides que hauria de permetre'ls surar fins a pujar a bord d'alguna barca de rescat (Santos, 2003; Pérez-Agote i Santamaría, 2008; Urraco, 2017b). Sense entrar a qüestionar la racionalitat o l'encert d'aquesta *estratègia familiar* (en el sentit que li atribueixen al terme Garrido i Gil Calvo, 1993), sembla clar que aquest pla té efectes immediats sobre les biografies dels joves, perllongant la seua etapa formativa (d'una manera potencialment indefinida es parla de *lifelong learning*) i per tant incrementant el seu període de dependència dels pares (Santos, 2003; Pérez-Agote i Santamaría, 2008; Santamaría, 2012; Gentile, 2013). Si les famílies han perdut capacitat d'enclassement dels seus membres més joves (al marge que es constata, encara, la importància dels contactes familiars en la consecució d'ocupacions a Espanya, tant en l'àmbit privat com en el públic), almenys mantenen l'esperança (més il·lusió que confiança) que, com ja va passar abans i com s'anhela que torne a ocórrer en el futur, un adequat repertori de credencials educatives servirà per a aconseguir un lloc de treball estable i una certa garantia d'integració social. Per aquest motiu es llancen amb fruïció, mobilitzant tots els recursos familiars disponibles, a la competició pels títols més valorats, aquells que haurien d'operar com a mitjà de distinció pel que fa a la massa de treballadors creixentment ultraqualificats (i subocupats).

No cal dir que les cartes d'aquesta competició estan marcades a favor d'aquells individus la posició de partida dels quals és més avantatjosa. Resulta evident que les possibilitats de participar en la carrera per les credencials educatives (per aquelles que encara no s'hagen vist desprestigiades, en termes del seu poder de distinció, com a conseqüència de la devaluació que segueix a la hiperinflació de títols) està fortament condicionada per la posició ocupada per l'individu i la seua família en la societat (Moreno, 2009; Kovács, 2014). Tot i que d'una manera o altra tots els individus, en virtut de les seues possibilitats, participen d'aquest sistema d'acumulació de títols, la qualitat dels títols que obtenen no és de cap manera equivalent, per més que s'orienten, si més no idealment, al mateix mercat de treball, aparentment accessible a tothom per igual (Martín Criado, 1998; Alonso, Fernández i Nyssen, 2009).

Així, com en un videojoc, l'individu comptarà amb més o menys possibilitats («vides») per realitzar nous intents en cas d'error o de càlcul errat —sense menysprear el factor sort, sempre present en les trajectòries al mercat de treball (Machado, 2007). De la grandària de la «motxilla» de recursos familiars que el subjecte puga mobilitzar en la seua inversió formativa dependrà el nombre d'intents (o «bales», com ens apareix en algunes entrevistes que hem realitzat) que puga realitzar el jove. El sistema educatiu, tamisat per la lògica mercantilista, contribueix a incrementar, sota una pàtina de meritocràcia i competència(s) personal(s), les desigualtats socials d'origen, incrementant la bretxa entre aquells individus que poden acudir al mercat a comprar més i més credencials i aquells altres que amb prou feines poden adquirir els nivells considerats «bàsics» (com el «simple» grau universitari, sense màsters ni afegits complementaris), en altres èpoques investits d'un prestigi social que permetia a qui els posseïa sentir-se almenys defraudat per la societat si no aconseguia ocupació. (Avui aquesta queixa es considera menyspreable, doncs s'entén que el subjecte amb «només» un títol universitari —ni dos ni sis— no està en condicions d'exigir res d'allò que només correspondria als qui han obtingut més i millors acreditacions formatives.) La capacitat individual es dilueix en el magma d'un mercat de credencials que viu el seu moment de màxim esplendor (López Calle i Castillo, 2004; Alonso, 2013). Aquest és el plany d'un dels nostres informants, conscient que en aquest joc les cartes sempre estan marcades:

Tu pots ser el número u en la carrera, però si el número vint-i-cinc fa quatre màsters, perquè té possibles per a fer-ho, ja és millor que tu, i es pot posicionar competint millor que tu (informant home de 30 anys; Urraco, 2017b: 381).

D'aquesta manera, el màrqueting educatiu, convenientment implementat, no deixa de mostrar-li a l'individu el caràcter incomplet del seu currículum, alhora que li xiuxiueja a cau d'orella que només ell és responsable d'aquest dèficit, destacant l'absoluta necessitat de corregir-ho (el «it's up to you» com a eslògan d'aquesta època). La precarietat del mercat de treball, que es mostra com un mitjà hostil i innecessàriament exigent amb els individus, sembla reforçar aquella idea, portant una i altra vegada de tornada a la casella d'inici al jugador, en funció dels recursos que puga emprar per a comprar *números* per a un sorteig de resultat incert. Si *abans de la crisi* trobem anàlisis sociològiques que encara distingien entre universitaris i no universitaris (com veiem en la primera d'aquestes dues citacions), un dels nostres informants ens apunta, després, el procés d'ultraformació que es viu actualment:

És com si es tractara d'un sorteig i mentre que ells, en virtut dels seus estudis realitzats, disposen d'una butlleta que pot ser premiada (encara que les opcions siguin mínimes), els no universitaris ni tan sols compten amb l'opció per a participar i per tant tampoc tenen esperances de resultar agraciats (Alonso de Armiño *et al.*, 2002: 168).

...sembla com que recorres mentalment a dir: 'he de fer un màster sobre... tal'. Si en l'oferta de treball demanen, potser, *community manager*, doncs pense que he de fer més estudis sobre *community manager*, sobre una mica d'internet, doncs per a ser més... jo què sé, perquè augmente la meua ocupabilitat, que siga contractable, o siga, que em puguen agafar amb més facilitat (informant home de 28 anys; Urraco, 2017b: 377).

Si s'accepta la lògica del sorteig, l'individu i les seues famílies admeten la idea que és responsabilitat seua no resultar guanyadors, de manera que es desactiva qualsevol conat de queixa socialment acceptable. Una ombra de crisi intergeneracional apareix en l'horitzó quan els pares assumeixen que tot l'esforç realitzat per a dotar els seus fills de credencials pretesament vàlides pot resultar estèril. Quant als fills i les filles, a la frustració de la seua pròpia situació s'afegeix la tristesa per *decebre* els progenitors, per defraudar les expectatives que aquests hi havien posat. Un sentiment de deute s'imposa en aquestes relacions familiars, un sentiment de deute que se solapa amb la constatació de dependència econòmica i que pretén cobrir-se amb la normalitat amb la qual en un règim familiarista com l'espanyol s'accepta que els pares hagen de finançar l'educació dels fills, de la mateixa manera que es distorsiona (i normalitza) una realitat de pobresa encoberta i de gran vulnerabilitat social dels joves (Espluga *et al.*, 2004; Moreno, 2009; Moreno, López i Segat, 2012).

Ha de ser dur també per a ells el dir: «Fotre, jo li... li he donat uns estudis, li he donat unes possibilitats al meu fill, i ja no és que no les vulga aprofitar, és que no... no té opcions a aprofitar-les» [...] Llavors, doncs els pobres, doncs amb resignació. A veure. En eixe aspecte jo pense que la situació meua és complicada... però la seua també és molt complicada (informant home de 30 anys; Urraco, 2017b: 468).

Molts dels joves, si no fora pels nostres pares, doncs estariem abocats a la... a la misèria, a la pobresa. Perquè jo, si no haguera sigut per la meua mare, què haguera sigut de mi? Treballes tres mesos ara, t'arrees sense treballar quatre, et donen l'oportunitat de treballar quinze dies, t'arrees sense treballar dos mesos, treballes un mes... Açò no és vida (informant home de 30 anys; Urraco, 2017b: 471).

TITULACIONS UNIVERSITÀRIES: DEVALUACIÓ, SUBHASTA I FRUSTRACIÓ

Respecte a les transformacions en el paper de les credencials educatives, més concretament les titulacions universitàries, Brown, Lauder i Ashton (2011) van elaborar un important treball sobre la devaluació de l'ensenyament superior i els seus efectes en mercats de treball fortament globalitzats. Segons aquests autors, hi ha quatre tendències que estan convergint i provoquen una «bare-knuckle fight for those jobs that continue to offer a good standard of living» (Brown *et al.*, 2011: 7). Les forces que provoquen aquesta lluita amb els punys nus són: la bombolla educativa mundial, la revolució dels costos productius, la reducció dels salaris en les ocupacions qualificades i la guerra pel talent.

Quant a la bombolla educativa, Brown, Lauder i Ashton recorden la importància de la retòrica de l'economia del coneixement, amb missatges que a més de pregonar un futur dominat pels sectors més creatius, també van reforçar, en línia amb el neoliberalisme, la idea que els individus havien de prendre una major responsabilitat per a augmentar les seues credencials educatives, el seu capital humà incorporat. Combinats amb una millor posició relativa de part de les classes mitjanes durant el fordisme i, en el cas europeu, amb el desenvolupament de sistemes públics universitaris, aquests missatges van menar a un esforç més gran de les famílies per portar els seus fills i filles a la Universitat. La promesa implícita era que més i millors credencials educatives comportarien llocs de treball més qualificats, que serien més demandats i valorats per les empreses i, per tant, reportarien ingressos més alts i un nivell de vida millor. Aquesta situació, segons Brown i els seus col·legues, va desembocar en un creixement notable de les persones amb titulació superior, la qual cosa va conduir a la devaluació dels títols.

El desigual creixement de persones titulades i ocupacions qualificades (que augmenten a un ritme molt menor que les primeres) a nivell internacional porta Brown, Lauder i Ashton a afirmar que estem davant una globalització de les «high skills». Aquesta dimensió geogràfica acaba configurant un tipus de subhasta global on la mercaderia que ix a concurs són les persones amb titulació superior, o més aviat les seues competències. Aquesta subhasta no es basa en una competició pel coneixement i les idees, sinó que com a tal subhasta és també una lluita pel preu, de manera que es trenca la correspondència entre credencials educatives i salaris. D'aquesta forma es creen les condicions per a la segona de les forces que apunten els autors de *The Global Auction*: el descens dels costos de producció, fins i tot en els sectors estretament relacionats amb l'economia del coneixement. Aquesta pressió a la baixa en els costos, que no pot ser explicada apel·lant solament a les noves tecnologies, trenca alguns dels tòpics sobre l'economia del coneixement: la innovació

no està unívocament vinculada amb l'augment del valor afegit i, per extensió, amb millors condicions salarials i laborals, sinó que pot haver-hi també una economia del coneixement *low cost*.

El taylorisme digital és la tercera força descrita per Brown *et al.* (2011). Aquests autors parteixen de del fet que l'economia del coneixement i la difusió de les tecnologies de la informació i la comunicació tenen unes implicacions per a les treballadores i treballadors titulats que no han sigut suficientment investigades. Malgrat el conegut lema «smart people doing smart things in smart ways», amb el qual s'intenta caracteritzar l'esperit de la nova economia per part dels seus defensors, Brown, Lauder i Ashton recorden que les empreses estan posant molt d'esforç en «to translate knowledge work into working knowledge» (2011: 66). El resultat d'aquesta estratègia és el que conceptualitzen com taylorisme digital, el qual implica traduir el «treball del coneixement» (*knowledge work*) en un «coneixement pràctic o laboral» (*working knowledge*), mitjançant la captura, codificació i digitalització del coneixement de gerents, personal tècnic i professionals en paquets de programari, plantilles, models i prescripcions informatitzades de les tasques.

Mentre que el taylorisme clàssic, de caire mecànic, només es podia aplicar en la factoria, on havien d'estar concentrats els treballadors i treballadores, el taylorisme digital possibilita controlar els processos de treball en estructures disperses. L'efecte més immediat és que es redueix de forma aclaparadora el personal que requereix una formació realment extensa i sobre el qual basculen els processos clau en les empreses. Això suposa una nova minoració dels llocs de treball que podem considerar clarament qualificats. En conseqüència, el taylorisme digital accelera la devaluació dels títols universitaris. En el marc de la gestió basada en el taylorisme digital només una part molt reduïda de les plantilles gaudeix d'unes condicions laborals plenament òptimes, mentre que la gran majoria de les persones assalariades veuen com les seues ocupacions pateixen un procés progressiu de desqualificació.

El taylorisme digital forma part, al capdavant, dels intents de les empreses per a atrapar i controlar el coneixement. Aquest procés provoca la desqualificació d'una part important de les treballadores i treballadors qualificats, que descobreixen de sobte que les seues credencials i habilitats no són tan exclusives com havien pensat quan van arribar a la universitat. Però el taylorisme digital no implica únicament l'erosió de les credencials educatives, sinó que a mesura que el *management* i els nous processos de gestió de la força de treball incrementen la distinció i la competència entre els treballadors qualificats, procés que provoca la segmentació del talent. D'aquesta manera, només una proporció reduïda de la força de treball (el que Brown i els seus col·legues denominen *developers*), pot ser considerada en sentit li-

teral part del grup dels *knowledge workers*, mentre que la resta es dividiria entre els qui es dediquen a implantar el que aquests dissenyen (*demonstrators*) i aquells que senzillament es dediquen a tasques monòtones, com per exemple les plantilles dels centres de dades (que són una espècie de *drons*: empleades i empleats «teledirigits» i sense cap control sobre els processos que han d'aplicar).

La guerra pel talent —en expressió de Brown i col·legues— és la quarta força que erosiona el valor i les condicions dels treballadors i treballadores qualificats. Aquesta competició no es refereix només als treballadors més reeixits i talentosos, sinó a una forma de pensar la gestió de les empreses que posa l'accent a considerar el talent com un factor clau. Aquest procés accentua l'estratificació entre treballadores i treballadors qualificats, perquè les empreses posen l'èmfasi en fitxar un grapat de treballadors amb condicions excepcionals, mentre la resta queden fora d'aquest mercat laboral elitista. Però a més, la guerra pel talent agreuja la distinció entre universitats: a nivell mundial només unes poques universitats són considerades «creadores» de talent (Stanford, MIT, etc.), mentre que les altres són considerades centres per a proveir *drons*, que només aplicaran els paquets de treball i els procediments.

En definitiva, aquests processos, que Brown *et al.* (2011) han qualificat de subhasta global, suposen una fita d'importància considerable en l'erosió de les lògiques que estaven presents en les societats fordistes. La dinàmica de la subhasta global, en la mesura que afecta els titulats i titulades universitaris, implica la disminució dels reductes que ofereixen una certa protecció davant la precarització, que es reforça i s'estén enllà dels espais tradicionalment identificats com a precaris o vulnerables (ahora que es redobla la pressió sobre aquests sectors ja precaritzats anteriorment).

Així, la seqüència *capacitació + esforç = mèrit*, ha sigut abruptament substituïda per una altra molt més perniciosa encara: *recursos + preferències = eleccions individuals*. Les eleccions es converteixen en un imperatiu i un nou referent mític que substitueix la lògica de l'esforç i les recompenses (que en el fordisme es vinculava amb la idea de carrera professional, antiguitat, etc.). Però les eleccions individuals no es decideixen en un espai socialment pla, sinó creixentment desigual i en el qual ha desaparegut la xarxa de proteccions públiques. Els processos de desclassament s'han d'entendre, a més, referits a aquest desplaçament que va més enllà de l'àmbit laboral i que posa els individus en un espai social de vulnerabilitats i inseguretats múltiples, que obliguen a prendre més decisions biogràfiques que en el passat.

La conjunció amb la crisi d'aquesta dinàmica individualitzadora i activadora incrementa la sensació de *desencantament*, atès que el reconeixement del mercat a les credencials/capitals no arriba i les expectatives empitjoren a mesura que es van

complint anys. Algunes posicions discursives denoten una major decepció per la inutilitat de l'increment de les credencials educatives i altres components del capital humà. Aquesta posició és particularment visible entre els titulats i titulades que provenen de famílies amb pares i mares sense estudis superiors. En aquesta posició no hi ha un qüestionament explícit i frontal de la lògica de la meritocràcia, sinó que més aviat estem davant una negació per la via dels fets: malgrat haver-se esforçat per aconseguir credencials, competències, etc., la conjuntura no permet posar-les en valor.

En aquesta posició, que es mostra escèptica amb el valor efectiu de les credencials i capitals, al baix capital cultural dels pares i mares s'afegeix la manca de capital social útil per a accedir a contactes que puguen facilitar opcions d'aconseguir ocupacions qualificades. Però el que més destaca d'aquesta posició és la sensació de caiguda. El món posterior a la crisi s'ha polaritzat i gairebé no hi ha espais intermedis: o s'està «dalt» o s'està «baix». Funciona la metàfora espacial: hi ha hagut una desaparició dels espais on es podia estar mínimament a cobert.

Jo crec que abans, per exemple, hi havia un model, com si diguérem, per a la classe mitjana o, per dir-ho d'alguna manera, per a tots els del muntó, que jo estaria entre eixos: treballes i tens família, un cotxe i no sé què. Ara crec que no et pots sentir... ara no et sents ahí dins. Ara et sents o molt a dalt o molt baix i cada vegada més. M'explique (o vaig a intentar-ho). O ara eres el número u, val?, i tens una capacitat econòmica darrere que et recolze, tens idiomes i tens certs contactes que et possibiliten portar un camí cap amunt i cap a l'ideari aquell que es venia abans de tenir cotxe, habitatge i tal. O te'n vas molt cap avall, on no tens absolutament res, val?, perquè l'estudi fracassa, la cerca de treball fracassa [...] La percepció que jo tenia quan estudiava la carrera sobre el que anava a ser el meu futur no té absolutament res, res a veure amb la percepció que tinc ara. Però, per exemple, tinc una germana més xicoteta estudiant en la universitat i ella no té encara la sensació de fracàs o de no arribar a ser alguna cosa en la vida. T'ho dic per posar un exemple pròxim. Jo crec que ella no és conscient... o és conscient de com de malament està tot, però fins que no s'enfronte al mercat de treball tinc la sensació que no s'adonarà del gran «bac» que es pegarà. Pense que la imatge que ens venen els mitjans és molt de què hem de millorar barbaritats per a arribar a açò que t'he dit abans: o eres el número u... És que abans els que érem del muntó arribàvem a alguna cosa. Ara, o tens darrere tota una superestructura familiar, econòmica, de contactes, relacions, etc., per a poder arribar només una mica a allò que ens van vendre, a allò a què aspiràvem alguns de nosaltres quan estudiàvem, que tampoc és que foren grans aspiracions (i ara menys encara!) (informant home de 28 anys; Muñoz, 2016: 165).

Literalment, l'anterior citació planteja una explicació que recorda allò de la *winner-take-all society* de la qual parlaven Frank i Cook (1996). Ja no és suficient amb l'esforç d'arribar a graduar-se, ara cal ser «el número u». En un altre moment de l'entrevista, el mateix informant fa servir l'analogia amb el programa de televisió *Màster Xef* per a exemplificar el que vol dir. L'exemple és una imatge magnífica d'aquesta lògica del neoliberalisme segons la qual el guanyador s'ho emporta tot, mentre que la resta es queda amb les mans buides. Ja no hi ha prou amb ser cuiner, cal ser un *Màster Xef*.

BREUS CONCLUSIONS: LES CLASSES MITJANES ATRAPADES EN LA PERVIVÈNCIA DEL DISCURS MERITOCRÀTIC

El procés que ja es donava en l'àmbit de la universitat, on les exigències del currículum i els seus components han acabat erosionant parts importants del treball acadèmic, s'ha estès més enllà de l'Acadèmia. Els subjectes apelen quasi compulsivament a les credencials educatives en la configuració de les trajectòries biogràfiques. En la lectura del neoliberalisme com a forma de governamentalitat (Lorey, 2015), aquestes credencials conformen un dels dispositius que interactuen amb els subjectes i marquen límits a l'acció d'aquests. En passar de la precarietat circumscrita a la dimensió laboral a altres situacions en les quals la precarietat afecta el conjunt de les dimensions biogràfiques, les velles formes de disciplina es mostren del tot insuficients per assegurar una conducta que garanteixi la reproducció social o, almenys, els comportaments òptims pel manteniment d'un determinat ordre normatiu. En aquest sentit, els títols reforcen el seu contingut disciplinari i autodisciplinari, en la mesura que exposen els individus a l'escrutini d'altres (empreses, agències de col·locació i fins i tot altres individus que cerquen treball, especialment en xarxes com LinkedIn i similars), incrementant exponencialment la sensació de transparència en el sentit apuntat per Han (2013).

A més, en el context dels processos d'individualització, és innegable que els subjectes aspiren a decidir per si mateixos molt més que en altres èpoques. No obstant això, aquest augment aparent de les biografies electives (*choice biographies*) encobreix formes estructurals de vulnerabilitat i desigualtat. En aquest escenari, la conformació del currículum (que condensa i reifica les credencials adquirides) acaba per ocultar una part important dels condicionants estructurals, els torna menys dramàtics als ulls dels mateixos subjectes. El que és una elecció amb poques opcions, apareix com una opció personal: vull això per al meu currículum. El currículum reificat, per tant, es configura com un referent mític que esmorteix el pes dels factors de l'estructura social en la configuració de les trajectòries.

Un dels mecanismes bàsics perquè el currículum s'haja convertit en un dels referents mítics dins de la lògica del capital humà és la asimetria entre la demanda i l'oferta d'ocupació. Aquest procés és potser encara més agut en el cas de les ocupacions qualificades, atès que en el nostre país la disponibilitat d'ofertes de llocs qualificats és més escassa que en altres països. Els senyals que envien les empreses i les agències de *recruitment* condensen en el currículum la possibilitat de passar, almenys, els primers filtres dels processos selectius. Això configura una situació que indueix la percepció d'estar competint amb altres per un bé molt escàs i que la clau de la porta d'accés es troba en el contingut del currículum. És a dir, les credencials, titulacions i altres components de l'ideal meritocràtic fan, d'alguna manera, un paper de doble vincle: d'una banda, sense credencials no hi ha accés al mercat, però, d'altra banda, les credencials i els títols cada vegada ofereixen menys seguretats.

Així les coses, observem un discurs meritocràtic mutat, que sembla que ja no és vigent en la realitat social, però que, en qualsevol cas, resulta perfectament operatiu (si més no com a *supervivència*, en el sentit antropològic del terme) en l'imaginari col·lectiu i en les estratègies concretes dels individus i les famílies, orientant les seues accions i les seues decisions (decisions de compra, en definitiva). I es tracta d'un discurs competitiu que aprofita la legitimitat social conferida a l'assoliment educatiu com a criteri de classificació sociolaboral. Un discurs al qual les crepusculars classes mitjanes contemporànies s'aferren amb la idea (conservadora, defensiva, de replegament sobre si mateixes) que, en temps de crisis, les velles estratègies han de ser reforçades: els vells principis seguiran sent vàlids només passe la tempesta. Si el capitalisme és un casino, cal comprar tantes fitxes com es puga. I aquestes fitxes, avui, deixant *altres capitals a banda*, presenten la forma d'un títol educatiu. ◀

REFERÈNCIES

- ALONSO, Luis Enrique (2013): «Precariedad y modelos de consumo: la sociedad de bajo coste», en B. Tejerina, B. Cavia, S. Fortino i J. A. Calderón (eds.): *Crisis y precariedad vital: trabajo, prácticas sociales y modos de vida en Francia y España*, València, Tirant lo Blanch, pp. 221-244.
- ALONSO, Luis Enrique; Carlos J. FERNÁNDEZ i José María NYSSÉN (2009): *El debate sobre las competencias: una investigación cualitativa en torno a la educación superior y el mercado de trabajo en España*, Madrid, Agencia Nacional de Evaluación de la Calidad y Acreditación.
- ALONSO DE ARMIÑO, Iban; Itxaso GÓMEZ, Gorka MORENO i Imanol ZUBERO (2002): «Precariedad laboral, precariedad vital», *Inguruak* 32, pp. 143-186.

- BECK, Ulrich [1986] (1998): *La sociedad del riesgo: hacia una nueva modernidad*, Barcelona, Paidós.
- BROWN, Phillip; Hugh LAUDER i David ASHTON (2011): *The Global Auction: The broken promises of education, jobs, and incomes*, Nova York, Oxford University Press.
- CANO, Ernest (2007): «La extensión de la precariedad laboral como norma social», *Sociedad y Utopía: Revista de Ciencias Sociales* 29, pp. 117-137.
- CASTEL, Robert [1995] (1997): *Las metamorfosis de la cuestión social: una crónica del salariado*, Barcelona, Paidós.
- EHRENREICH, Barbara [2009] (2011): *Sonríe o muere: la trampa del pensamiento positivo*, Madrid, Turner.
- ESPLUGA, Josep; Louis LEMKOW, Josep BALTÍERREZ i Thomas KIESELBACH (2004): *Desempleo juvenil, exclusión social y salud: investigaciones, experiencias y acciones institucionales en España*, Barcelona, Icaria.
- FRANK, Robert H.; Phillip J. COOK (1996): *The winner-take-all society*, Nova York, Penguin Books.
- GAGGI, Massimo i Edoardo NARDUZZI (2006): *El fin de la clase media y el nacimiento de la sociedad de bajo coste*, Madrid, Lengua de Trapo.
- GARRIDO, Luis i Enrique GIL CALVO (1993): «El concepto de estrategias familiares», en L. Garrido Medina i E. Gil Calvo (eds.): *Estrategias familiares*, Madrid, Alianza, pp. 13-34.
- GENTILE, Alessandro (2013): «Emancipación juvenil en tiempos de crisis: un diagnóstico para impulsar la inserción laboral y la transición residencial», *Estudios de Progreso* 73, Madrid, Fundación Alternativas.
- HAN, Byung-Chul. (2013): *La sociedad de la transparencia*, Barcelona, Herder.
- KOVÁCS, Ilona (2014): «Trayectorias laborales y de vida de jóvenes: un análisis cualitativo», *Sociología del Trabajo* 80, pp. 28-49.
- LÓPEZ CALLE, Pablo i Juan José CASTILLO (2004): *Los hijos de las reformas laborales: trabajo, formación y vivienda de los jóvenes en la Comunidad de Madrid*, Madrid, UGT-Madrid.
- LOREY, Isabell (2015): *State of Insecurity: Government of the Precarious*, Londres, Verso.
- MACHADO, José [2001] (2007): *Chollos, chapuzas, changas: jóvenes, trabajo precario y futuro*, Barcelona / México DF, Anthropos / Universidad Autónoma Metropolitana.
- MARTÍN CRIADO, Enrique (1998): *Producir la juventud: crítica de la sociología de la juventud*, Tres Cantos, Istmo.

- MORENO, Almudena (2009): *Economía, empleo y consumo: las transiciones juveniles en el contexto de la globalización*, Madrid, Instituto de la Juventud, Ministerio de Igualdad, Informe 2008 Juventud en España, tomo 2.
- MORENO, Almudena; Antonio LÓPEZ; Sagrario SEGADO (2012): *La transición de los jóvenes a la vida adulta: crisis económica y emancipación tardía*, Barcelona, Obra Social Fundación la Caixa.
- MUÑOZ RODRÍGUEZ, David (2016): *L'activació i el capital humà en els processos de precarització de la joventut universitària en el context de la fuga de cervells*, València, Universitat de València, tesi doctoral.
- MUÑOZ, David i Antonio SANTOS (2014): «Hoy es el futuro. De la activación universitaria a las respuestas colectivas frente a la precariedad juvenil», *Revista de la Asociación de Sociología de la Educación* 7(3), pp. 658-673.
- PÉREZ-AGOTE, Alfonso i Elsa SANTAMARÍA (2008): *Emancipación y precariedad en la juventud vasca: entre la anomia funcional y el cambio cultural*, Vitòria, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.
- RODRÍGUEZ, Elena i Juan Carlos BALLESTEROS (2013): *Crisis y contrato social: los jóvenes en la sociedad del futuro*, Madrid, Centro Reina Sofía / Fundación de Ayuda contra la Drogadicción.
- SANMARTÍN, Anna i Juan Carlos BALLESTEROS (2015): «Jóvenes, crisis y contrato social», *Praxis Sociológica* 19, pp. 241-253.
- SANTAMARÍA, Elsa (2010): «“Buscarse la vida”: trayectorias y experiencias de precariedad en el acceso al empleo de las personas jóvenes», *Revista de Estudios de Juventud*, 89, pp. 101-123.
- (2012): «Jóvenes y precariedad laboral: trayectorias laborales por los márgenes del empleo», *Zerbitzuan* 52, pp. 129-139.
- SANTOS, Antonio (2003): «“Jóvenes de larga duración”: biografías laborales de los jóvenes españoles en la era de la flexibilidad informacional», *Revista Española de Sociología* 3, pp. 87-97.
- (2006): «“Generación flexible”: vivencias de la flexibilidad de los jóvenes parados», *Cuadernos de Relaciones Laborales* 24(6), pp. 63-83.
- SENNETT, Richard [1998] (2010): *La corrosión del carácter: las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*, Barcelona, Anagrama.
- SERRANO, Amparo (2009): «Regulación supranacional y despolitización del trabajo: el caso del paradigma de la activación», en E. Crespo, C. Prieto i A. Serrano (eds.): *Trabajo, subjetividad y ciudadanía: paradojas del empleo en una sociedad en transformación*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas / Editorial Complutense, pp. 259-290.

- URRACO, Mariano (2017a): «El anhelo (y las posibilidades) de linealidad en la era de la incertidumbre: noticia de una juventud periférica», *Metamorfosis* 7, pp. 30-49.
- (2017b): «Un saco de niños zaleados»: precariedad laboral y precariedad vital de la «generación de la crisis» en Extremadura, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, tesi doctoral.
- WAISGRAIS, Sebastián i Jorge CALERO (2008): «¿Qué determina los procesos de transición al mercado de trabajo? Un análisis aplicado al caso español», *Revista del Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales* 71, pp. 35-51.

CARÀCTERS 83

Entrevista a Vicent Flor, per Carles Fenollosa.

Articles de Vicent Usó, Josep Antoni Fluixà, Antoni Ferrando, Lluís Alpera, Ramon X. Roselló...

Vicent Garcia Perales: «Busquets contraataca» (sobre *La fugitiva*, de Blanca Busquets).

Laura Sala Ollé: «Habitar en un llit flotant» (sobre *Robinson*, de Vicenç Pagès Jordà).

Clàudia Serra: «Suposadament teatre» (sobre *Lear*, de Francesc Meseguer).

Vicent Almela i Artigues: «Qui ens diu» (sobre *L'usurpador*, d'Àngels Moreno).

Elisabet Armengol Gimeno: «Les commemoracions del centenari del naixement de Manuel de Pedrolo».

Gemma Bartoli Masons: «Memòria i paisatge» (sobre *Ermita*, de Jordi Ullavina).

Estel·la Muñoz Mairal: «Despentes o l'experiència que (no) es fa teoria» (sobre *Teoria King Kong*, de Virginie Despentes).

CARÀCTERS

ES UNA REVISTA DE LIBRES
I AQUEST N'ÉS EL NÚMERO 83

BENICNIA (NOVA, PRIMAVERA 2019)

PÀGINES CENTRALS DEDICADES A PASQUAL ALAPONT

Informació i subscripcions

PUV

C/ Arts Gràfiques, 13 46010 València Tel.: 96 386 41 15 - Fax: 96 386 40 67 caracters@uv.es